

A bukás

Az ötvenes évek elején egy borús áprilisi estén megkopogtatta valaki Bordi Sándor nyugdíjas tanító lakásának ablakát. Hogy az ablakot kopogtatták meg s nem a kaput, talán még meg is nyugtatta volna a lefekvéshez készülődő két öreget — csak ismerősök szoktak a zárt kapu láttán az ablakon kéreznedni —, de az időpont és azok az események, amelyeknek sodrásában

éltek, megijesztette őket.

A félelem, a rettegés éveit voltak, senki nem tudta, mikor, miért kopognak rá, félt mindenki. Szomszéd szomszédtól, testvér testvértől is rettegett. A városokban, de faluhelyen is megszaporodtak a besúgók, a kapukat nemcsak éjszaka, fényes nappal is bezárták — néptelennek tűnő udvarok, lehúzott zsalugáterű házak ásitottak az utcákra.

A gazdálkodók, akik máskor csak virradat után indultak el, ki a földekre — hajnalban kivonultak; szekérszörögés, kutyaugatás töltötte meg már pirkadatkor a falut, s mindenki csak a késő esti órákban tért haza. Mintha így, ezzel védekezhetek volna a történi események ellen.

Februártól ápriliséig még csak „békés módszerekkel“ dolgoztak a szervezők — bár az átutazók vagy a szekerességről hazatérők már márciusban egyre ijesztebb történeteket meséltek. Beszélték, hogy az egyik csiki faluban éppen egy innen származó, négy osztályt végzett volt juhpásztor ülteti forró kályhára a parasztoakat — tény, hogy a sorozatos sikertelenség után felgyorsultak az események, következménye pedig az lett, hogy még inkább begubózott, meglapult mindenki.

„Csak csendben meghúzódni, ne hallani, ne látni“ — volt a jelszó. Átvészelni.

És magára hagyottan, egymagában rettegett mindenki, s ha éjszakánként hallották is, hogy itt-ott megáll a „sátorfedelű“, reggel úgy tettek, mintha semmi sem történt volna; úgy gondolkoztak, mint a mesebeli strucc, azt hitték, ha nem vesznek tudomást az eseményekről, elkerüli őket is a baj.

Ezek után érthető talán, hogy miért rezzen össze a két öreg a sűrűsödő éjszakai csöndben, miért lopakodott félelem s valami tétova iszonyat az arcukra, miért merevedtek mozdulatlaná, akárha gyökeret eresztett volna a lábuk.

Álltak, hallgatóztak, vártak.

Álltak mozdulatlanul, dermedten, magukban átkozták a sorsot, hogy miért nem feküdtek hamarább le — mintha a lefekvés megvédte volna a kopogtatástól —, tekintetük ijedt, sebzett madárként röpködött ide-oda a szobában.

— Valaki szomszéd lehet — suttogta Bordi Sándor —, más a kapun próbálkozna.

A kopogtatás megismétlődött rövid, sürgető, siettető, pattogó hangon: — Mit tegyünk? — kérdezte összevillanó tekintetük.

Tudták, a fény a zsalugáteren is átszűrődik, a falon is átszűrődik annak, aki ide indult.

— Én lefekszem, te tudd meg, ki az, s mit akar. Ha olyan, mondd, hogy alszom.

Eszter asszony ekkor már ott is állt az ablak mögött, de Bordi még nem vetkőzött le, így hát várt, s csak mikor látta, hogy a férje betakarózva a falnak fordult, szólalt meg.

— Ki az? Ki kopog? — szólt anélkül, hogy az ablakot kinyitotta volna.

— Én vagyok, tanító néni. Sárdiné. Innen a szomszédából — hallotta meg a szomszédasszonya riadt, suttogó hangját.

— Mi történt, Mária?

— Nagy baj van, tanító néni — jött kívülről a halk, fojtott válasz —, tessék egy kicsit beengedni.

— Már lefeküdtünk, Mária. Olyan sürgős? Reggel nem ér rá?

— Nagyon sürgős — hallatszott kintről —, nagyon, nagyon sürgős. Beszélnem kell a tanító bácsival.

— Ő már alszik.

— Tudom. Ne tessék haragudni. Tudom.

Bordiné megfordult:

— Jól van. Megyek. Várjon egy percet.

És halkán odaszólt a férjének:

— Be kell engednem. Valami baj van.

Majd átment a nyárikonyhán, ki az udvarra.

— De hát mi történt, Mária, hogy ilyen későn kopog ránk? Valósággal megijesztett.

— Elhiszem, tanító néni. Elhiszem. Mi is hajnalban épp így megijedtünk.

— Hajnalban? Hisz este van, Mária?!

— Tudom — suttogta a sovány, szikár, meggyötört arcú asszony. — Hajnalban elvitték az uramat.

— Jössit? — szólt riadt, rettegően Bordiné. — Hova? Miért? — fűzte hozzá, mintha nem tudta volna.

— Hát tudjuk mi? Ki tudja? Már napok óta hol elvisznek egy-egy embert, hol hazaengednek.

Még ott álltak a kapunál, kint az éjszakában, a sötétség hirtelen megtelt, megsűrűsödött körülöttük a levegő, a kertek felől riadt neszek szálltak feléjük. A falu sötét volt, az utca kihalt, félelmetes a csend.

— Akkor menjünk be — mondta Bordiné —, jöjjön, Mária.

Lábuk alatt meg-megcsikordult a kavics, elmentek a hosszú tornác előtt, fel a lépcsőn. A nyitott ajtón át gyér, sápadt lámpafény áradt ki, elviselhetőbb lett a némaság.

Bordi Sándor úgy tett, mintha épp akkor ébredt volna fel, felkönyökölt az ágyban.

— Mária van itt, Sándor. Hozzád jött. Hajnalban elvitték az urát.

— Hogyhogy? Hova? — tett szemüveget Bordi Sándor, mintha nem látna jól a félhomályban.

— Nem tudom — suttogta félénken, sután a feketeruhás parasztasszony —, lehet, hogy csak ide. A községházára. De az is lehet, hogy már nincs itt. Ezért nem is jöttem hamarabb. Vártam, hátha hazajön. — Elhallgatott, majd egy sornyi szünet után: — A tanító bácsihoz jöttem. A tanító bácsit mindenki szereti, tiszteli, becsüli a faluban. Még „ő“ is. Mert hát ugye tanította. Hát, hogy szólna az érdeünkben. „Neki.“ Mert ugye négy gyermek van, négy apró gyermek, s mi lesz, ha Jössit elviszik valahová!

Ekkor már könnyek fojtogatták az asszonyt, fejkendője csücskével törülgetni kezdte a szemét.

— Mondják, beszélük, hogy máshonnan is vittek el embereket. Néhányat úgy, hogy nem jöttek vissza. Tavasz van, tanító bácsi. Kezdődik a mezei munka. A föld pedig nem vár, ugye? A földet elő kell készíteni, szántani kell, vetni, bár-hogy is lesz. Az élet nem áll meg. Nekünk meg, mindenki tudja, nincs sok földünk. Valami tévedés kell legyen a dologban, föl sem tudom fogni ésszel, hogy

miért esett a választás épp Józsira. Legalább húsz nagyobb gazda van a faluban. Akkor meg miért esett a választás épp őrá?

— Valahol nem mondott-e valamit az ura, Mária? — kérdezte Bordiné —, nem beszélt-e valakivel valamit? Ma még a füveknek, fáknak is fülük van — hogy az ajtófélfáról ne is beszéljünk —, nem beszélt-e valahol valamit?

— Elszaporodtak a besúgók — szólalt meg Bordi is —, ki tudja, nem mondott-e valahol valamit?

— Már hogy beszélt volna, tanító bácsi! Nem olyan az én emberem! Ismerik: nem kocsmázik, nem iszik, nem politizál, nem jár sehová. Soha, semmiben nem foglalt állást. Nem mondott véleményt semmiről.

— Néha a hallgatás is állásfoglalás, Mária! Adott esetben a hallgatás is állásfoglalás.

Sárdiné hallgatott. Gyűrögette a fejkendője csücskét. Látszott, megpróbál uralodni magán, de a sírás mindegyre kitört belőle.

— Nincs-e valaki ellenségük — töprengett tovább Bordi, a lehetőségeket latolgatva —, valaki elvetemedett, aki semmitől sem retten vissza, s kihasználja ezt a mostani alkalmat bosszúállásra?

Felült az ágyban. Majd felkelt. Járkálni kezdett.

— Mert hát mit ér az én szavam? Nem ér az én szavam semmit. Még felhívom magamra is a figyelmet! Még azt találják hinni, hogy nem értek egyet, aztán még engem is ott tartanak. Nem tudom, mit tehetnék. Ha legalább tudnám, miért hívták!

Sárdiné hallgatott, Bordiné szólalt meg.

— Hátha mondott mégis valahol valamit. Csak egy szót. Egy fél szót. Még a tekintet rezzenését is félreértik ezek, nemhogy a gondolatot. Még a ki nem mondott gondolatot is félreértik.

Bordi Sándor fel-alá járt a szobában, a hallgatás elmélyült közöttük, csak a léptek zaja hallatszott, pontosan ismétlődő időközökben, csak a padlódeszka nyikorogott ijesztően felerősödve bennük.

— Nem is úgy gondoltam, tanító bácsi — törte meg a léptek egymásutánját Sárdiné —, úgy gondoltam, Ákoshoz menne el. A lakására. Hisz tanította. S ott kérné meg, hogy engedné el Józsit. Nem másra gondoltam — fűzte tovább a mondatokat —, nem valami ellen kértem, hogy szóljon. Csak Józsiért. Mert hát elmúlnak ezek az évek, s akkor Ákos is majd itt kell éljen közöttünk.

— Ő már rég nem él itt közöttünk — szót sietve Bordi.

— Igen. Való igaz — kapott a szón Sárdiné —, nem él közöttünk. Korán elkerült innen. Bányász lett vagy mi a csuda, nem tudom. Ki gondolta volna, hogy épp a „Szegény Mózsi“ gyermeke fogja — már megbocsát ugye, de így hívták az apját, a tanító bácsi is tudja —, szóval ki hitte volna, hogy egyszer majd ő fogja a falu sorsát irányítani. Ő, aki életében nem szántott, nem vetett, nem kapált, nem aratott — aki azt sem tudja, mi a mezei munka —, és éppen ilyen válságos években. Mondják, beszélük — mert ugye sok mindent összebeszélnek az emberek —, hogy amikor megérkezett, azt mondta: — Megtanítja a nagygazdákat kesztyűbe dudálni!

— Pedig, itt a faluban, bárhogy is számolom, nincs senki nagygazda. Hisz hét hektárnál nagyobb birtoka nincs senkinek. Aztán meg — már megbocsássanak, hogy ilyen nyíltan beszélek — elég rosszindulatú gyermek volt Ákos, már iskolás korában. Józsi azt mondta, szinte napjában megverték, merthogy árulkodott. Aki olyan volt, milyen emberré cseperedhetett? Aki húsz év után azzal jön haza, hogy megtanítja a nagygazdákat kesztyűbe dudálni — milyen ember lehet?

— Miért nem lett az ő apja is „nagygazda“? Miért itta el a vagyonát, pisilte ki a kocsmá udvarán? S akkor most hazajön az ilyennek a fia azzal, hogy megtanítja, akiknek van valamijük, kesztyűbe dudálni! Hát akkor miért élünk, tanító

bácsi? Ha nem azért, hogy gyarapodjunk, akkor miért élünk? Igazítson el ebben a nagy tétováságban, mert nem látok tisztán. Hát már az is baj, ha dolgozunk? Igazítson el, mert nem látom a dolgok értelmét. Összezavarodott bennem minden.

De választ nem várt, folytatta:

— Csak arra kérném meg, hogy szóljon „neki“, tanító bácsi. Ha már el is kell végezze a munkáját, ne okozzon szomorúságot másoknak. Mert ha ő el is megy majd — ahogy a tanító bácsi is mondta —, a testvérei s a szülei továbbra is itt fognak élni. Szóljon neki, hogy végül is falujabeliek vagyunk. Hogy nem ellene — magunk mellett vagyunk. Mert, hogy mondhatnánk le a földről, ha nincs más élet? Világosítsa föl a szemünk, hogy lássunk. Hát ennyit.

Már nem is próbálta törölni könnyeit, hagyta végigfolyni az arcán.

— Ne haragudjanak, hogy megzavartam. Nem akartam kellemetlenséget maguknak. De ha én mennék oda, úgysem hallgatna meg. A tanító bácsi kívülálló. Tudná Ákos is, hogy nem a saját érdekében beszél. Mert hát a tanító bácsinak nincs földje, amit elvegyenek.

Hogy tőlük nincs amit elvegyenek, azt már többször megtárgyalták. A kerten kívül nem volt egyebük, csak néhány család méhük. Bordi — a hosszú nyári napokon — szeretett elpepecselni a méhek, virágok között, s esténként — ha már végzett a munkával — elüldögélni a kert legmagasabb pontján, honnan nemcsak a kertet, a falut is beláthatta, a karcsú templomtornyot, ahogy magasan ékesedik a falu fölé; a falu keleti oldalán fekvő hatalmas temetőt szépen sorakozó cserefakeresztjeivel. Gyönyörű temető volt — ha egy temető lehet egyáltalán gyönyörű —, nem volt egy vas- vagy kőkereszt, csak sárgálló cserefakereszt, erdőnyi erdő. Mögötte lapály húzódott a szomszéd faluig. Gyepű — ahogy a falusiak mondták —, amögött pedig vigyázón állt a „Naphegy“, mely fölött borostyánkő csillogással kúszott föl reggelente a Nap. Szeretett elüldögélni itt a sűrűsödő alkonyatban, várni, míg megkondulnak a harangok, szerette hallgatni a harangjátékot — három falu harangjait is hallotta egyszerre.

— Nekünk csak adhatnak — mondogatta Bordi —, elvenni nincs amit.

S ha ilyenkor Eszter asszony eszébe juttatta a méheket: — Méhész pedig, remélem, nincs köztük — kajánkodott kárörvendő csúfondárossággal Bordi.

Bordi Sándor — aki már rég nem figyelt —, mikor elhalt Sárdiné fojtott suttogása, megállt, megtorpant.

— Nem tudom, mit tehetnék a maguk érdekében, Mária. Nem tudom, mit tehetnék. De reggel megpróbálok beszélni vele. Bár, hangsúlyozom, nem tudom, mennyit ér az.

Magában pedig arra gondolt: Ebbe nem szabad belekeveredni semmiképp. Itt minden szó, minden mozdulat félreérthető. Ezt ki kell kerülni. Intézze mindenki a sorsát, ahogy tudja. Ó, Bordi Sándor, nem tehet róla, hogy ilyen idöket élnek.

Tudta, hogy nem fog beszélni, de azért hozzáfűzte: — Reggel meglátjuk, mit tehetünk.

Egyre nyugtalanabb lett: — De hát mit képzelsz? — gondolta dühösen —, mit képzelsz ez az asszony? Bélyegeztesse meg magát egy parasztert? Hát azt már nem. Mindenki mentse a bőrét, ahogy tudja.

— Isten áldja meg, tanító bácsi. A jó isten áldja meg — fordult még egyszer vissza az asszony az ajtóból —, és ne haragudjanak, hogy így magukra törtem.

Bordiné kikísérte a hálálkodó asszonyt, majd bezárta a kaput utána. A sötétség időközben még mélyebb, nesztelenebb lett. Mintha kihalt, elhagyott lenne a falu. Nem hallatszott még kutyaugatás se. Semmi. Párás, nedves tavaszi éjszaka ígérkezett, a Hold se látszott, eltűnt valahol a felhők mögött. A csillagok se látszottak. Mintha nem történe semmi. Mintha csak a boldogság nyújtózna a zárt ablakok mögött. Mintha a sóhajok, szerelmek, halk, lázas suttogások paradicsoma lenne a falu.

Visszaindult a szobába, honnan — ahogy közeledett — egyre élesebben hallotta meg újra a férje lépteit, s ez visszarántotta a rettegésbe, bizonytalanságba. — Mit lehet tenni — töprengett el ő is —, vajon lehet-e tenni valamit?

Lehetetlennek, megoldhatatlannak találta férje helyzetét, s ami a legrosszabb, nem látott kiutat se belőle. De még be sem ért a szobába, még fel sem tehetette a kérdést, szembe találta magát a férjével, aki, mintha csak az ő érkezésére várt volna, rá is csapott: — Na hallod, mit akarnak a parasztjaid?! — tört rá, dühös, izgatott hangon.

Bordi tanítócsaládból származott, idegenből került a faluba. Felesége egyszerű parasztlány volt, s amikor veszekedtek — és már nem volt más elfogadható érve —, mindig előhozakodott felesége származásával. Bár most a düh, a tehetetlenség mondatta ki vele ezeket a szavakat — és ahogy meglátta felesége eltorzuló arcát, rögtön meg is bánta —, akárha parazsat hintett volna, izzott fel az indulat fénye az asszony szemében. És az együttérzést, rettegést düh váltotta fel.

— Maga csak hallgasson — fordult szembe a férjével —, és ne kiabáljon a parasztjaimra. Mert valahányszor csak eljött az ős, hozzuk kopogott be mindig lóért, szekérért. Az én parasztjaim hozták a fát, ami mellett fűtözött, és szidta őket. Különbösen is — folytatta a magázást, mert ahányszor csak veszekedtek, magázták egymást —, maga mindig kimaradt a játékból, Sándor. Mindig kimaradt, mert bele sem kezdett. És csak azt ne mondja, hogy tiszta ember volt. Mert tiszta ember-e, aki elnézi a gazemberséget? És végül — ha kimaradt mindenből, ha nem vállalt soha senkivel közösséget, akkor persze hogy könnyű volt tisztának maradni.

És Bordiné fogta a párnát, s anélkül, hogy Bordi dühtől, indulattól eltorzuló arcával, toporzékoló kiabálásával törődött volna, átvonult a másik szobába, magára zárta az ajtót.

Hosszú átvirrasztott éjszaka után sem tudott határozni Bordi Sándor. Pontosabban, nem tudta rávenni magát, hogy megváltoztassa elhatározását. Bánta, hogy összeszóalkozott feleségével. Kell beszéljen vele — gondolta —, meg kell magyarázza: nem gyávaságról van szó, egyszerűen: józanságról. Mert miért lenne gyávaság, ha az ember tisztán lát? Miért gyávaság, ha az ember föl tudja mérni az erőviszonyokat, s számol a lehetséges következményekkel? Miért tűnik gyávaságnak a józanság? Hol az átmenet, a határ az egyikből a másikba?

Vívódott egész éjszaka, szeretett volna szabadulni gondolataitól, de azok percnyi szünet nélkül gyötörték. Én kínzom, gyötöröm magam — villant az indulat, valahányszor csak a feleségére gondolt —, ő meg biztos nyugodtan alszik. Hisz csak nem gondolta komolyan, hogy vállalja Sárdiné kérését! Mert ha igen, akkor nem szabad komolyan venni! Azt, aki — a lehetőségek ismerete mellett — az embertől lehetetlent kér, nem szabad komolyan venni. És bármit is mond, igenis ő, Bordi Sándor tiszta ember volt.

Hogy is mondta? „Maga kimaradt mindig a játékból, Sándor! Kimaradt, mert bele sem kezdett! S ha kimaradt, nem vállalt soha senkivel közösséget, akkor könnyű volt tisztának maradni!”

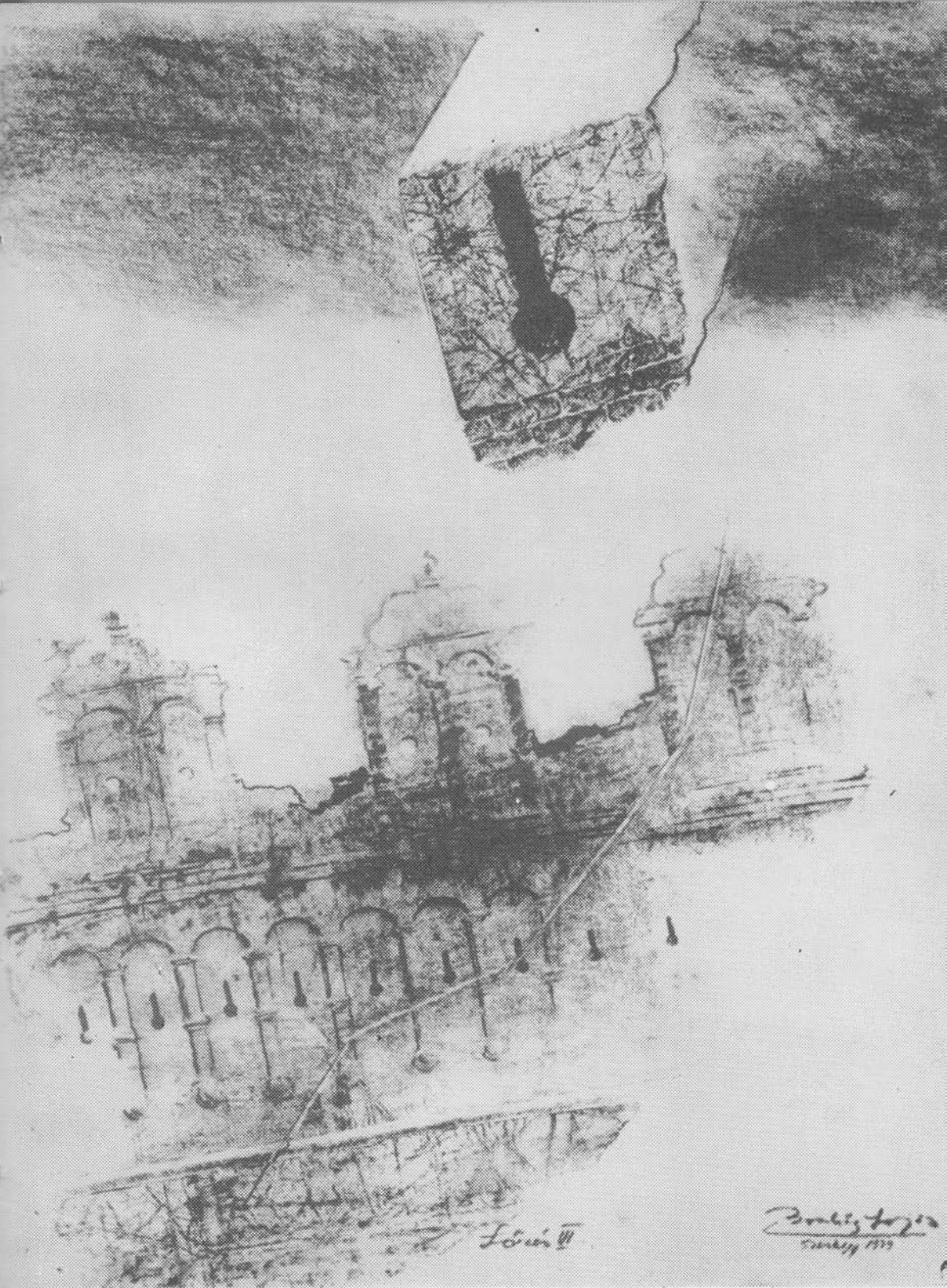
De hát mit tehetne? Menjen fejfel a falnak? Mert tegyük fel, felmegy, szóba áll Ákossal..., mi a garancia arra, hogy valamit is intéz? Alázkodjon meg? Könyörögjön? Alázkodjon meg, most, ősz fejfel, másért?!

A szomszéd szobából mocorgás, nesz hallatszott, felkönyökölt az ágyban.

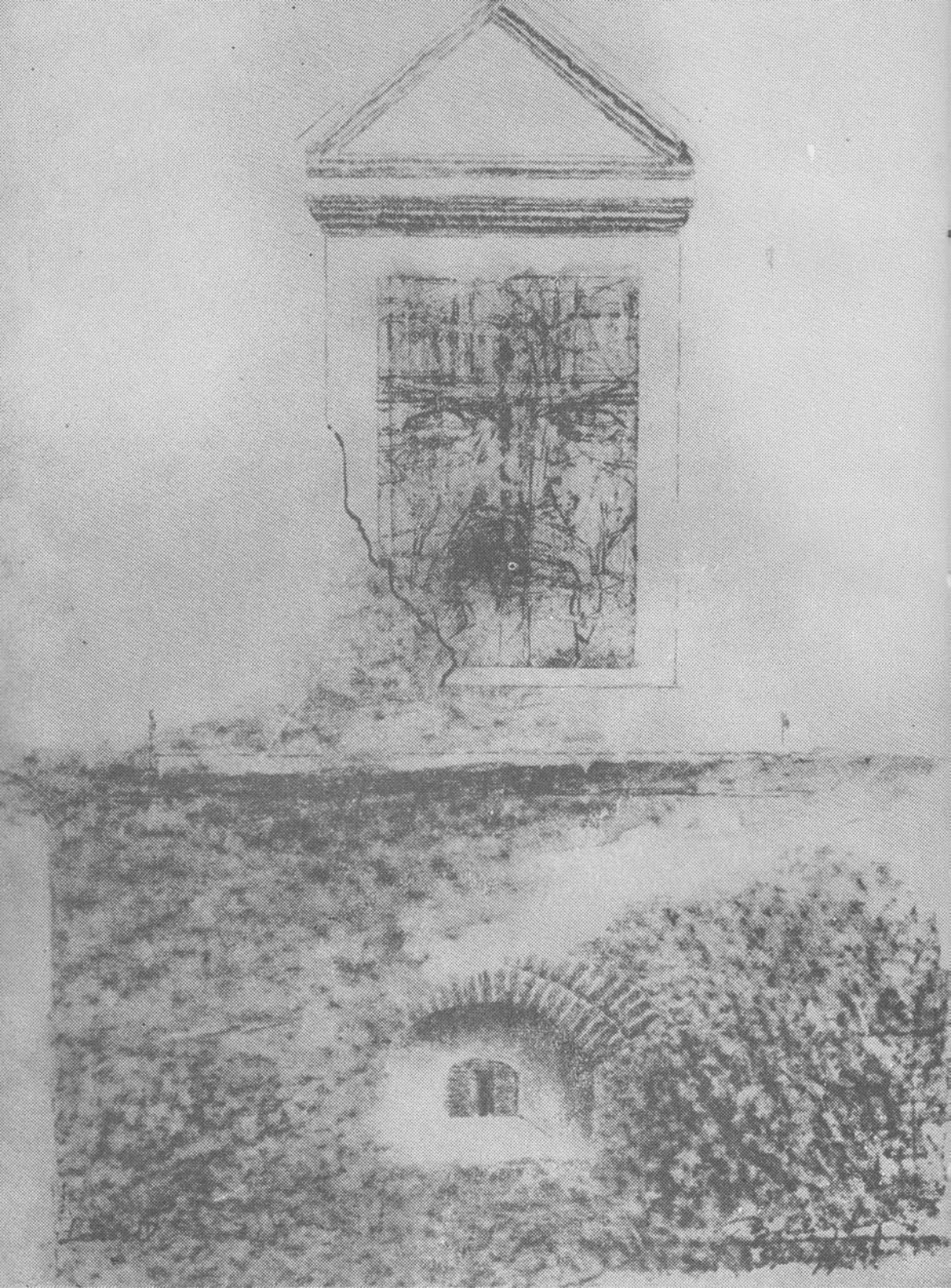
— Eszti? Eszter?

Válasz nem érkezett.

Fölkelt, belelépett félretaposott sarkú félcipőjébe, odament az ablakhoz, kinyitotta. Kint virradt. S bár még csend, mozdulatlanság ülte meg a tárgyakat, a kert fái közt átderengett a hajnal. Szemét többször is körbehordozta az ébredő tájon, a szomszédos házakon; Sárdiék házaról eszébe jutott lehetetlen helyzete. Fölvillant

BARDÓCZ LAJOS: KÉT KÉP A SZÁRHEGY SOROZATBÓL

Sárdiné csökönyös tekintete, szikár, kemény arca, hallotta a hangját, ahogy megállíthatatlanul ömlik, ömlik belőle a szó, nem törődve a közbevetésekkel sem. — Ennek hiába magyaráznám, hogy nem tehetek semmit, ha nem teszek, egy életen át neheztelnének rám. Ha kivirrad, átmegyek B-be, megtárgyalom Kálmánnal, mit tehetnék — suhant át rajta. És ahogy eszébe villant ez a lehetőség, rögtön meg is könnyebbült, az estétől tartó szorongás feloldódott benne.

Bíró Kálmán nyugdíjas tanító volt szintén, de pár évvel idősebb Bordinál. Valamikor sokat mulattak ketten, nagy erejű, nagy mulató ember volt Bíró, jó énekes, jó táncú — ha énekelni kezdett, köréje gyűltek rögtön a cigányok —, és nemcsak azért, mert olyankor szórta a pénzt, de gyönyörű, mély hangja volt, bánatosan szomorú, az asszonyoknak, akikre éneklés közben ránézett, bepárasodott a tekintetük, olyanná vált, mint a kökény hóharmat után — talán azért sem nősült meg soha —, túl sok asszonynak párásodott be a tekintete, és nemcsak mulatozás közben.

Akaratos, kemény, szókimondó ember volt, aki bárhol, bármikor képes volt színt vallani — könnyű neki, mondták a kollégák, agglegény, nincs amit féltsen —, bár azt is tudta mindenki, hogy Bíró talán akkor is megmaradt volna annak, aki, ha tíz gyermek szaladt volna utána, várt volna otthon rá.

Az igazság az, hogy Bördi nemcsak szeretete Bíró — még idősebb korokban is gyermeki rajongással nézett fel rá. Volt valami megmagyarázhatatlan varázs benne, mellyel meghódított mindenkit, akivel kapcsolatba került.

Már a gondolattól felvillanyozódott, fellelkesült: — Hogy nem jutott hamarabb eszembe ez a lehetőség — villant át rajta —, nem kellett volna annyit töprengennem. Mert abban biztos volt, hogy bármit is mond, bármi is lesz Bírónak a véleménye, arra már lehet adni, el lehet indulni.

A virradat közben mind gazdagabb pászmban tört utat a házak, istállók, gyümölcsösök között; egy cinke játékosan ágról ágra röppent a ház előtti almafán, élessé, tisztává váltak a tárgyak körvonalai. Ébredt a falu is, távolról szekérszörgés hallatszott, valahol felugratott egy kutya, a csend széttört darabokra. Becsukta az ablakot, megmosakodott, aztán öltözni kezdett.

„Legalább egy kicsit kibeszéljük magunkat félelem nélkül“ — gondolta.

A feleségéhez nem is szólt be, úgy ment el otthonról. „Talán így egy kicsit elgondolkozik, meggondolja, ha kell, kétszer is meggondolja, mit beszél.“ Úgy osont ki a házból, mint aki lopni indul. Lábujjhegyen ment le a lépcsőn, vigyázva, hal-kan járt a ház előtti sétányon is, hogy talpa alatt ne zörrenjen a kavics. De a kapuból még visszánézett: megrezzen-e a függöny, figyel-e felesége a távozását?

A szomszéd falu két kilométernyi távolságra volt a főúton.

Ahogy kiért a faluból, langyos, lágy tavaszi szél simított végig az arcán. A fojtott, sötét szorongással átvirrasztott éjszaka után mindez üdítőleg hatott, felfrisült, kellemes ernyedtség áradt szét benne. Fiatalosan ment, ruganyos, gyors léptekkel, mintha nem is egy hosszú, ébren töltött éjszaka állna mögötte.

Az út két oldalán bevetésre váró szántók húzódtak, itt-ott trágyarakások párologtak kékesfehér füstöt eregetve, de párállott még a föld is, mintha élne, lélegzene. A határ zöldült, zsenge fű neszegett a sánc martján is. Néhol már — a korai óra ellenére — szántottak. Az emberek úgy dolgoztak a földeken, mintha semmi sem történe a világban, pedig voltak, akik kételkedve megkérdőjelezték, érdemes-e dolgozni, szántani, vetni. — Miért? Miért — suttogták —, miért dolgozzunk, hogy a termést más arassa le? De ennek ellenére mégis, ahogy elérkezett a tavasz, ugyanúgy nekikezdték a munkának, mint máskor, mint mindig, mióta csak élnek, halnak ezen a tájon, hol a szegénység sűrűerdő-bánatként nehezedett rájuk, ková-
kőbe fogva.

Vigasztalást nyomorúságukban csak a munka jelentett, hogy megtettek mindent, mindent, amit a föld kért, s a tehetségük megadott.

Elért a szomszéd falu első házsoráig, Bírora gondolt, látta csodálkozó, elképedt arcát, látta, ahogy rábámul, majd rászól: — Téged mi szél hozott ide, pajtás? — Tavasz szél — kedélyeskedik majd ő is —, de Bordinak nem sikerült az ágyban lepnie meg Bírót, az már kinn volt a gyümölcsösben, a fákat pucolta egy drótkéfével, s még csak nem is ő vette észre, Bíró szót rá, át a kertből, ki az utcára: — No nézd, megdöglik a macskám! Hát te mit keresel itt?

— Hozzád jöttem — mondta Bordi, inkább komoran, mint vidáman.

— No, gyere be. Megyek én is — vette át a szót Bíró, majd letette a kezét, lepallotta a nadrágját, s elindult a kertkapu felé.

A kerten végig már ágyások sorakoztak, bár még nem volt beültetve sehol — sötétén omló, gazdag, fekete föld.

— Mit innál? Törkölyt-e vagy fenyővizet? — kérdezte Bíró, miközben kezét szoritottak.

De Bordi tagadólag rázta meg a fejét. — Nem — mondta —, nem iszom. Halaszthatatlan ügyeim vannak. — És ahogy kimondta ezt a mondatot, egyből rátört újra az idegesség, a szorongás, a gondolatok vad rajzása kezdődött el az agyában, eszébe jutott nyomorúságos, lehetetlen helyzete, még a gyomra is fölkavarodott a nyugtalanságtól, megszűnt testében az úton tapasztalt zsbongó ernyedség, úgy érezte, kifeszül még a bőre is, pattanásig feszülnek idegei.

— No nézd, úgy beszélsz, mintha te lennél megbízva a kollektivizálással — csapott a hátára Bíró —, pedig azt még neked sem kívánom.

Bementek a lakásba, a szobában a rend ellenére is átsütött valami fagyos hidegség, ahogy ez már az agglegényeknél, özvegy férfiebbeknél lenni szokott — hidegség áradt nemcsak a tárgyakból, de még a lakás csendje is más volt.

— No beszélj. Könnyíts a lelkeden.

Bordi elmondta, mi történt, aztán várakozóan nézett Bíróra. Az tiltakozása ellenére töltött, majd anélkül, hogy az üveget letette volna a kezéből, megszólalt:

— Ijesztő időket élünk — mondta elgondolkozva —, itt is ugyanaz a helyzet. Az asszonyok sírnak, a férfiak várakozóan lapulnak és hallgatnak. Ami a legrosszabb, azt sem lehet tudni, meddig, meddig fog ez tartani!

Főlhajtotta az italát, újra töltött.

— De reméljünk. Reménykedjünk. Élünk mi már át eleget.

Szünetet tartott, gondolkozott, aztán folytatta:

A fogalmak összezavarása, a törvényesség lábball tiprása valóban a legjózanabbakat is elgondolkoztatja, a legjózanabbakban is a kételkedés, rettegés csíráit veti el. Mert hát, barátom, ki az, akinek nincs rejtegetnivalója, akinek nincs, soha sincs a hivatalostól eltérő gondolata? Kérdem én: a hitmagyarázók mindenben egyetértettek? Egyféleképpen magyarázták-e az isteni tanokat a tanítványok?

— Szóval, a legrettenetesebb az, hogy még azt sem tudhatjuk, hogy melyik hitnyomozó hogy értelmezi a rábizott passzust! Az, hogy bármikor, bárkire rá lehet fogni, hogy másképp értelmezi a történet eseményeket, mint ahogy elvárják azt. Mert ha — netán — a céllal egyetért is az ember, a módszerrel, úgy-e, azzal nem mindig lehet egyetérteni! A szenvedésből fakadó távlati cél — kérdem én — adhat-e örömet bárkinek? Van-e létjoga az öröme, ha az szenvedésből fakad? Nos, én az örömet nem láttam. A szenvedést igen. És ha valaki rámkérdezne valahogy így: — Hallottuk, nem mindenben ért egyet? — az általánost a konkrét elé helyezve, anélkül hogy megmagyarázná, hol, miben nem értek egyet — nem tudom, nem tudhatom, nem rezzenne-e össze a tekintetem, nem rezzennék össze magam is. Nem vagyok benne biztos, hogy nem felelnék-e — ha kérdeznének, és a feleletnek értelme van — egyértelműen. Éppen azért, hogy könnyebb legyen az eljövendő élet. Azért, hogy könnyebb legyen az eljövendő nemzedékeknek. — Agglegény vagy — mondhatnád erre —, könnyű neked, téged talán nem is fognak kérdezni, míg én nyakig vagyok a bajban. — Mondhatnád: „Tőlem ma vár feleletet az élet!”

— Én, ha ma kérdeznének rám, ha sor kerülne a feleletre, ma is csak egyenesen felelnék. Hogy ne zavarodhassak bele később. Mert meg kell fogalmazni az igazságot. Az igazságot, még, ha kell, szenvedés árán is! Azért, hogy minél kevesebb igazságtalanság maradjon megfogalmazhatatlan. Azért, mert a dolgok csak így terelődhetnek vissza a rendes medrükbe. Mert ha a törvényteleniség előtt fejet hajtunk — mint tesszük azt nap mint nap —, tapsolunk, nem nevezzük nevén azokat a kihágásokat, melyeket elkövetnek — akkor talán holnap még többet követnének el. Később talán úgy megszoknánk, hogy észre sem vennők a törvényteleniséget. Megszoknánk, hogy az lenne az érzésünk, úgy kell élni. És ami a legszomorúbb — ebbe nőnének bele az új nemzedékek is. Ezért kell szót emelni. S ezt valaki valahol el kell kezdje. S hogy most rajtad a sor — ez a te szerencséd vagy szerencsétlenséged. S te még ma — kívülállóként fogalmazhatod meg. S ha nem teszed meg ma, akkor, ha majd nem leszel kívülálló — talán késő lesz.

Bíró megtöltötte a poharát, kiitta, aztán oldalba ütötte Bordit.

— Végül is, mi boldogok kellene legyünk. Mert mi lenne, ha mi kellene — egy-két évvel a nyugdíj előtt — elvégezzük ezt! Ide, a szomszédomba a múlt héten hazajött egy egyetemista. Pontosabban: nem jött — küldték. Bejött ő is: — Haza-küldtek — mondta —, utasítottak, szervezzem be apámat. Mondja meg, tanító bácsi, hogy fogjak neki? Mit mondjak? Adjon tanácsot.

— Kérdem én: Milyen tanácsot lehet adni? Mit lehet erre mondani? A gyermek apjának még három fia van. Megharcolt mindenért: földért, lakásért. Itt élt, előttem élték le az életüket — éjszakákat egybetoldva hordta éveken át a fát, emelt, kínlódott, hogy a megtakarított pénzen földet vegyen. Éveken át szinte a semmiből éltek — a pénzből vették a földeket. Milyen tanácsot adhattam volna? Álljon be, hogy egy gyermekének biztosíthassa a jövőjét? Ne mondjon le?

— De ha nem mond le ma — le kell mondjon holnap, holnapután, vagy azután! És itt már nem is a földről volt szó — itt az elsősről volt szó. Ki törje meg a jeget? Ki lépjen be elsőnek! Erről volt szó.

— A fiú apja le is mondana, beszéltem vele, be is állna, mert mit tehetne. — De hát én kezdjem? — csodálkozott rám. — Én kezdjem, hogy aztán egy életen át szememre vessék, ujjal mutassanak rám, hogy én voltam az első?

— Beállok — mondta. — Beállok, tanító bácsi, csak nem elsőnek. — De ami a legszomorúbb, a fiút meghatározott időre küldték haza. Ha ez alatt az idő alatt az apja nem áll be — őt kirakják az egyetemről. Neki nem holnap, holnapután, esetleg azután kellene az apja beálljon: Ma.

— Hogy ezek után mit tegyél? Tégy belátásod szerint. Csak hidd, higgyed, hogy a lehető legjobb megoldást választottad. Hogy később nem kerülsz szembe önmagaddal.

Bíró töltött, felhajtotta.

— Ha úgy érzed, hogy a holnap meghasonlást jelent számodra, hogy ma nem azt tetted, amit elvártak tőled — tedd meg. Ha nem, akkor ne.

Bordi Sándort a beszélgetés nemhogy megnyugtatta, még jobban fölkavarta. Szótlatlan ült, szótlatlanul hallgatta végig barátját, s bár a látogatástól megnyugvást várt, zaklatottabb lett, nyugtalanabb.

— Szóval, azt mondod, beszéljek vele?

— Én azt nem mondtam — vette át Bíró a szót, látva Bordi nyugtalanágát, miközben újra megtöltötte a poharát —, azt nem mondtam egy fél szóval sem. Azt mondtam: tégy belátásod szerint. Viszont én — az én helyemben — fölmennék. Még akkor is, ha tudnám, nem lesz semmi kézzelfogható haszna a dolognak.

Bordi közben felállt, elsétált az ablakig. Úgy érezte, a szorongás már a szívét, agyát gyötri, megbénítja a félelem, tehetetlenség. Már bánta azt is, hogy átjött

Bíróhoz. — Kellett ez nekem? — gondolta. — Most majd nemcsak Eszter, Sárdiné, még Bíró előtt is kell szégyenkezniem. Minél kinnebb akartam kerülni a bajból, annál jobban belekeveredtem.

Fölhajtotta a feléje nyújtott italt, forró, égető melege átjárta, kissé megnyugtatta. — Akkor én mennék is — mondta, de nem nézett Bíróra. Tekintete elsuhant Bíró válla fölött, a tárgyak most még hidegebb fényt árasztottak. — Megyek, hogy legyen időm felmenni hozzá. — Indult is volna, meg nem is, a szorongást tétova bizonytalanság váltotta fel.

— Még meginnék egy pohárral — szólalt meg kis szünet után.

— Az jól tesz, megnyugtat — válaszolta Bíró, aki szótlánul figyelte Bordi vívódását. — Végül is, ha nem akarsz, nem kell felmenned. Nem kell vállalnod. És nem te lennél az első, hisz olyan időket élünk, mikor mindenki félti a bőrét.

S mert meglátta Bordi színtelen, fakó arcát, gyorsan hozzáfűzte: — Mindezt nem rosszindulatból mondtam, ez az általános légkör. Ilyen a közhangulat. Emberek vagyunk.

Belenézett Bordi szemébe, megismételte:

— Emberek vagyunk. Félünk.

Hallgattak. Szótlánul hallgattak néhány percen át.

Bordi törte meg a csendet:

— Ne haragudj, hogy megzavartalak — motyogta szinte maga elé —, az ember annyira társtalan, bizonytalan, hogy nem tudja, mit tegyen. Lehet, igazad van — a közállapotokból ered. Ebből a lehetetlen helyzetből.

Elhallgatott. Arra gondolt, hiábavaló a töprengés, határoznia kell. Cselekedni. És minél hamarabb, annál jobb. Most, mert ha nem, összezsap a feje felett az ár. Minél tovább váraozik, annál megoldhatatlanabb helyzetbe sodródik. Fölhalmozódnak a megválaszolatlan kérdések.

— Isten áldjon — mondta. — Isten áldjon.

Kilépett a tornácra, ahonnan rozoga falépcső vitt le az udvarra.

— Hát akkor ne haragudj — mondta Bordi már a kapu között Bírónak, és kezét nyújtott. — Ne haragudj, hogy zavartalak.

Amikor becsukta maga mögött a kaput, már tudta, amit pár órával előbb még csak nem is sejtett, hogy ez után a beszélgetés után már nem dönthet úgy, ahogy pár órával előbb még határozhatott volna. Egy nappal előbb még úgy élt, élhetett, mintha az örökkévalóság vízében élne, önmaga elringató csendjében, az események fodrozásától távol, s mára sodrásba került, válaszúthoz érkezett. Tudta, nem lehet meg nem történtté tenni a látogatást, tudta, bárhogy is dönt, már nem élhet úgy, mint eddig. — „Az eseményektől távol könnyű volt tisztának maradni — doboltak halántékán az erek —, vállalni kell, ha semmit érő is a szó — hallotta Bíró hangját —, hogy közelebb kerüljünk az igazsághoz. Önmagunkhoz. Le kell hámozni életünkről a mázt — előbb-utóbb vállalni kell gondolatainkat.“

Nem a főúton, a két falut összekötő ösvényen indult haza, mely a községházához vitt. Ahogy kiért a rétre, játékos szellő kapott az arcába — simogatta. Lassan, nyugodtan ment, mint aki a bizonyosság felé megy, félelem nélkül. De amikor elért a néptanácsig, elért az ajtóig, amikor már csak rá kellett volna tegye a kezét a kilincsre, amikor már csak be kellett volna nyisson — megtorpant. Úgy érezte, nem bírná lenyomni a kilincset, nem volna ereje bemenni, nem volna ereje legyőzni a testében feszülő tehetetlen félelmet.

Nem bírt bemenni. És tudta, ha száz évig élne, akkor se tudná megtenni azt a néhány lépést, nem volna ereje legyőzni önmagát. Megfordult. Vert kutyaként somfordált el, vissza a kapu felé, sietve, hogy ne lássa senki. — Egy embert meg tudnék ölni — motyogta —, egy embert, ha kellene, inkább meg tudnék ölni.

Egy hétre rá, amikor felhívták a községházára, hogy mondjon le a harmadik szobáról — nekiszökött Dombinak, arcul akarta ütni, de az gyengéden megfogta, leültette egy székre.

— Még szerencse, hogy tanítóm volt — mondta Dombi. — Még szerencse, hogy nem látott senki.

— Vitess el. Ne nézd, hogy tanítottalak. Vitess el — mondta szinte zokogva Bordi Sándor.

— Már miért vitetném? — nézett rá csodálkozva Dombi.
— Nem történt itt semmi. Miért vitetném el?

**KORUNK
PRÓZÁJA**

HORVÁTH IMRE

VÁLLALÁS

A világ terhét a vállamra vettem.
Megtettem, mit tehet a tehetetlen!

NAPSZÁLLTAKOR

Futnék, mivel leszállt a Nap,
rémit az éj sötét tere,
de elkapja nadrágomat
a vakság vérebe.

JÖVENDŐMONDÁS

Jön a csend, mely összetör örökre,
s föltámasztja jóslatod dübörögve.
Jön a sötét, mely hírénel is hosszabb,
s tűzokádó sárkányként fölragyogtat.

BOGOS IDŐ

A mutató kaszálhat bőszen,
nem vágja át időm bogát.
Térdre roskadok elmenőben,
de utamon, mit fényből szőttem,
árnyékom imbolyog tovább.

KÍNOS KÉRDÉS

Torkunkig ért a tegnap moeska.
Tévedés, hogy nemzedékünk lemosta.
És a jelen szennyét — szerelmes ég! —
lemossa egy tisztultabb nemzedék?!